

3.10. Loona küla

3.10.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Loona küla on üks väheseid, mis jääb tervikuna Vilsandi rahvuspargi piiridesse (teised on Vilsandi, Kiirassaare ja Eeriksaare küla). Tänapäevane Loona küla on endise Loona mõisa maadele rajatud asunikuküla ja mõisa südame ühine administratiivüksus. Küla eestikeelne nimi tuleneb 16. sajandist 1791. aastani mõisa valitsenud von Lode perekonna nimest. Loona mõisa maad ulatusid kaugemale – nt tänapäevane Kiirassaare küla, Kotsma küla ja osa Liiva külast, Eeriksaare poolsaar, Loonalaid, samuti loodeosa Väikesest Vilsandist ja muud kohad kuulusid Loona mõisale²⁰⁵. Loona küla talud enne mõisa laiendamist on näidatud ühel vanemal säilinud kaardil Vilsandi rahvuspargi

kohta rootsi ajast 1695. a²⁰⁶. 18. saj küla talud likvideeriti ning nende asemel rajati Loona mõisa põllud. 1794. a kaardil²⁰⁷ ja hilisemal²⁰⁸ on näha vaid mõisa hooned ja põllud ning Ranna talu (*Ranna Rein*), mis asub tänapäeval Kiirassaare külas.

von Lode.

Joonis 101. Von Lode perekonna vapp.

Joonis 102. Väljavõte 1695. a kaardist, kus on näidatud Loona küla ja mõis (kaardil Kattfels Häff), Lümanda mõisa Kulli küla ja Kiirassaare küla talud. EAA, f 308, n 2, s 38, l 1k.

²⁰⁵ EAA, f 2072, n 3, s 70, l 1k, EAA, f 2072, n 3, s 93, l 1k.

²⁰⁶ EAA, f 308, n 2, s 38, l 1k.

²⁰⁷ EAA, f 2072, n 3, s 64, l 1k.

²⁰⁸ EAA, f 2072, n 3, s 93, l 1k.

Joonis 103. Väljavõte 1793. a Mellini kaardist, kus on vaid Loona mõis, kuid küla näidatud ei ole. EAA, f 854, n 4, s 470, l 8k.

Joonis 104. Väljavõte 1794. a kaardist Loona mõisa hoonete paiknemise kohta – näha on peahoone tänases asukohas, karjakastell sellest loodes ja veel kolm väiksemat hoonet peahoonest põhjas, lõunas ja edelas. EAA, f 2072, n 3, s 64, l 1k.

Joonis 105. Väljavõte Loona mõisa 1895. a kaardist, kuhu on peale kantud 1921. a maareformi järgsed piirid, mis on suures osas säilinud tänase päevani. Kaardilt on näha, et mõisa 19. saj hoonestusest on peale peahoone täna alles vaid ait peahoonest lõunas (Kleete), kelder (Keller) ja pargipaviljon (Pavillon). Kaardil olevatest hoonetest on hävinud valitsejamaja (Herberge), valdav osa karjakastelist, kaks aita (Kleeten), väiksem tall ning valdav osa suurest tall-tõllakuurist (Stall), kümblusmaja (Badstube), sepikoda (Schmiede), tuulik (Windmühle) ja kolm rehehoonet (Alumine rehi, Ülamine rehi ja Uusrehi). Helepunasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruuged tänapäevased katastripiirid. EAA, f 3725, n 5, s 2204, l 1k.

Pärast 1919. a maareformi rajati Loona mõisa maadele uued talud – tänapäevased Loona küla talud Põllu, Kõngu, Endla, Liiva, Saarna, Laiu ja Mäe. Kõngu juurde on Kostli hooned püstitatud pärast Eesti vabariigi taastamist. 1946. a kaardil olevatest talukohtadest on tänapäevaks hävinud näiteks Lille, Viisu, Aida, Kivi, Mändmetsa jt.

Pärast sõda oli Loona külas põllumajanduslik artell *Kommunism* (1960. a Kingissepa rajooni

põllumajanduslik kaart²⁰⁹, 1958.-66. a põllumajandusliku artelli *Kommunism* kaart²¹⁰). 1989. aastaks (1982) ühineti kalurikolhoosiga *Saare Kalur*²¹¹. 1977. a kaardi järgi käsitleti Loona küla administratiivselt osana Kiirassaare külast²¹², kuid 1989. aastaks on kaardil ära toodud mõlemad külad²¹³.

Pärast iseseisvuse taastamist on püstitatud uus elamu ja kõrvalhoone Kostli maaüksusele.

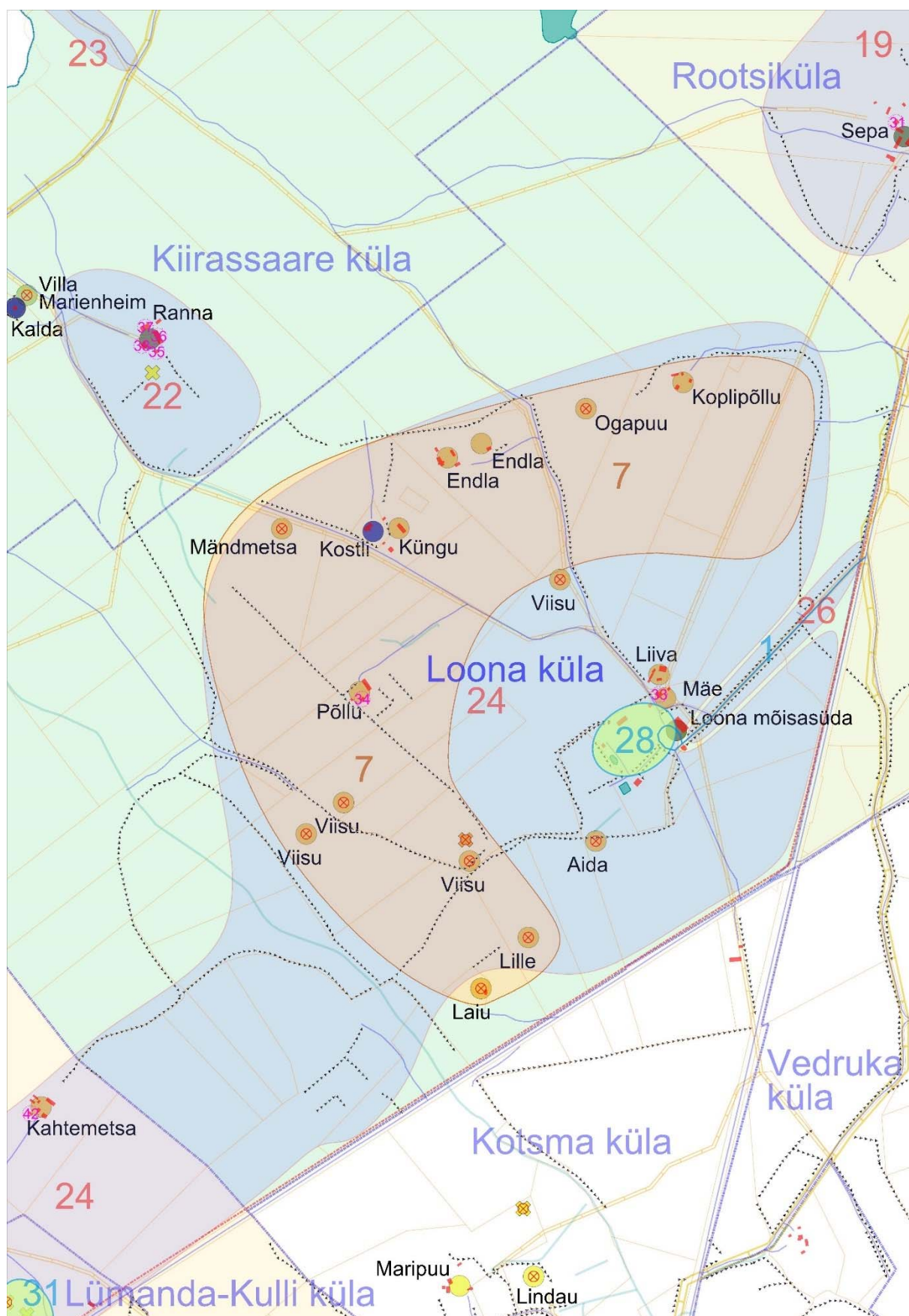
²⁰⁹ ERA, f T-6, n 5, s 44, l 5k.

²¹⁰ ERA, f T-34, n 4-1, s 181, l 16k.

²¹¹ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

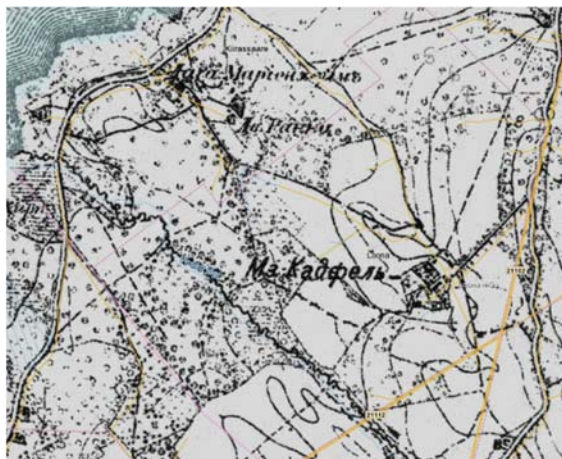
²¹² ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

²¹³ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

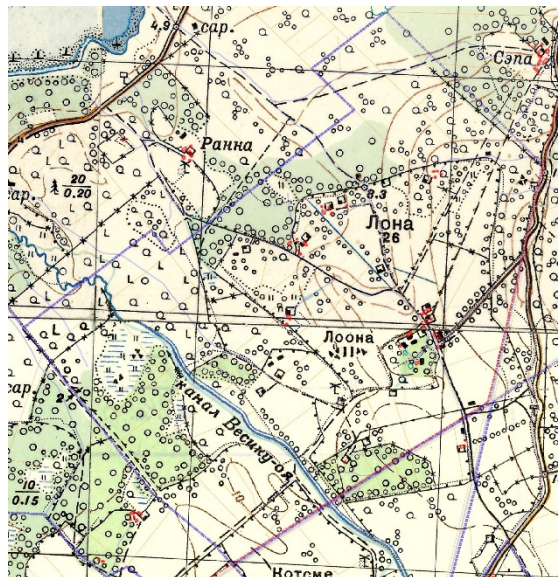

Joonis 106. Loona küla ja selle lähiümbruse talukohtade vanuseline areng ja paiknemine, samuti küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala) ja ühiskondlikud alad (rohelised). Lisaks on joonisel näidatud väärtuslik külaala (pruun), kus on lubatud ka uushoonestus ning väärtuslikud ehitised (lillad numbrid). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid

(ruuge), külapiiir (sinine katkendjoon), rahvuspargi piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

Joonis 107. Väljavõte üheverstalisest kaardist koos tänapäevaste teede (kollasega) ja külapiiiridega (õrna roosaga). Tähistus Мз. Кацфель näitab Loona mõisa asukohta, Дача Маренхеймъ aga Marienheimi villa asukohta. Nende vahele jääb Ranna talu. Allikas: Maaamet.

Joonis 108. Väljavõte 1946. a kaardist koos rahvuspargi piiriga (punane katkendjoon), tänapäevase hoonestuse (punased täpid) ja tänapäevaste külapiiiridega (sinine katkendjoon). Talud on ruudud musta nurgatähisega. Allikas: Maaamet.

3.10.2. Hoonestus

Loona külas on säilinud tsaariaegseid Loona mõisa hooneid ning asunikutalude sõdadevahelise vabariigi aegseid hooneid. Loona mõisa hooned, park, piirdemüürid ja kaev on mälestised.

Loona mõisa barokne peahoone pärineb 1785. aastast ja sisaldab endas kihistusi varasematest ajastutest. Keldris on näha 16. saj algul rajatud vasallilinnuse 2 m paksused maakivist müürid. Poolkelpkatusega ristkülikukujulisele majale lisati kolmnurkfrontoon 19. saj algul. Säilinud on dolomiidist korstna- ja katusekarniisidetailid. Ruumid anfilaadsed²¹⁴.

Mõisasüdame ansamblisse kuulub 19. saj laiendatud park, kivist ait-kuivati, tõllakuur, osa karjakastelli, piimakelder, kaev, hilisem aiamajake ja pargipaviljon.

Foto 172. Loona mõisa peamaja koos hooneesise väljakuga (vaade kirdesuunas). Foto Mart Hiob 2016.

Asunikutalude rajamise aegsest hoonestusest on käesolevas uuringus väärtuslikuks loetud Mäe talu elamu ja Põllu talu ait.

²¹⁴ Rida üksteisele järgnevaid tube, kusjuures ruume ühendavad uksed asuvad ühel teljel.

Äramärkimist väärivad ka Endla elamu, Laiu kelder, Liiva elamu, Mäe saun, Saarna elamu ja ait.

Foto 173. Endla elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 174. Liiva elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 175. Saarna ait pärineb sõdadevahelise vabariigi ajast. Foto Mart Hiob 2016.

Tänapäeval näib kummalisena omaaegne palkhoone palkide asendamine tuhaplokkidega, mida on tehtud Põllu ja Küngu pikkhoone puhul.

Foto 176. Küngu puhul on näha, et seinte väljavahetamisel on säilitatud ülemised palkiredad ja katusekonstruktsioon. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 177. Laiu asunikutalu kohast on säilinud kelder ja kaevu jäänused. Foto Mart Hiob 2016.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk

3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitusel ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

3.10.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Loona külas ei ole teadaolevalt asunud militaar- ega merepärandi objekte.

3.10.4. Teedevõrk ja külastustaristu

Teedest on Loona külas säilinud mõisaallee olev sissesõit mõisa juurde ja sealasuva külalistemaja ning RMK Vilsandi rahvusparki teabepunkti kui ka paar teed mõisast mere poole. Ajalooline peatee, mis kulges mõisast idas, on viidud uude, sirgemasse koridori. Küla lõunaküljes olev Käesla-Karala-Loona tee asub pärast sõda ehitatud raudtee koridoris ning on seega võrdlemisi uus.

Kunagised otseteed Kiirassaare külla (ehk Loona mõisa endistele maadele) on koridoridena säilinud, kuid autoga raskesti läbitavad.

Loona mõisa esine väljak on sobilik avalike ja ühiskondlike ürituste korraldamiseks (ala nr 28, vt Joonis 106), sest see moodustab loomuliku külakeskuse ja ühiskasutusega ala. Ajalooliselt

on Loona mõis olnud ka Kiirassaare jaoks keskus ning Loona mõisa väljakut võiks kasutada teisedki ümberkaudsed elanikud avalike ürituste korraldamiseks.

Foto 178. Endisest Loona mõisast loodesse suunduv tee (viib Endla talu juurde), mis on ääristatud kiviaiaga. Foto Mart Hiob 2016.

3.10.5. Sadamakohad, lautrid

Loona küla kokkupuude veega tuleneb Vesiku jõe kulgemisest läbi küla. Vesiku jõe lõigu kohta on 1946. a kaardil kirjutatud kanal, mis viitab maaparandustöödele jõesängi süvendamise ja

õgvendamisega. Jõgi ei ole sobilik paadiga sõitmiseks, mistõttu lautrikohad külas puuduvad.

3.10.6. Kiviaiad

Loona külas on kiviaiad säilinud Loona mõisasüdamel ja endiste mõisapõldude ümber. Mõisa kiviaiad, mis on kaunit lagunenud, on arvel mälestisena.

Ka mõnda asunikutalu õue, nt Endla, piirab osaliselt kiviaed.

Foto 179. Endla koha kiviaed. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 180. Loona mõisaallee kiviaed, mis on kaetud samblaga. Foto Mart Hiob 2016.

3.10.7. Sillad

Loona ja Kotsma küla piiril Vesiku jõel on raudtee jaoks ehitatud sild.

Foto 181. Sild Vesiku jõel Loona ja Kotsma küla piiril. Allikas Google Streetview.

3.10.8. Ilmekad pärandkooslused

Loona külas on säilinud nii põhiosa moodustanud endiste mõisa põldude avarus kui ka seda piiravad metsa loode- ja põhjaküljest – küla on pea tervikuna säilitanud ajaloolise maastiku üldilme.

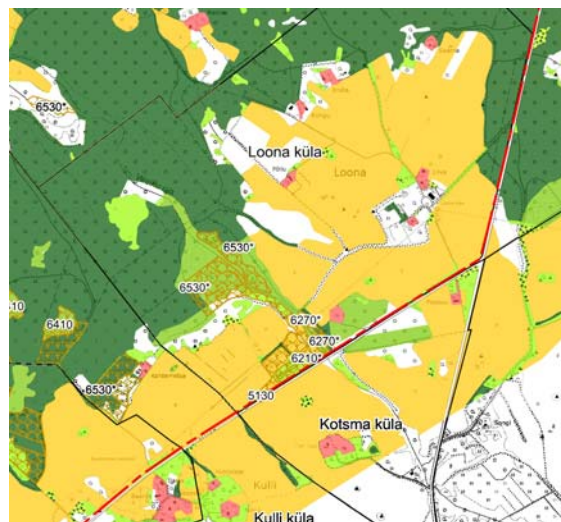
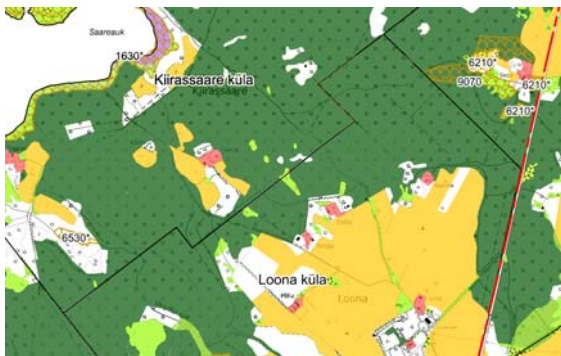
Foto 182. Vaade Loona mõisale Käesla-Karala-Loona teelt. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 183. Vaade Käesla-Karala-Loona teelt lääne suunas (samast vaatepunktist kui eelmine foto). Foto Mart Hiob 2016.

Ilmekad pärandkooslused ehk avatud ala (ala nr 24, vt Joonis 106) ulatub ka Lümända-Kulli ja Kuusnõmme külla.

Maastikumuutuste väikest ulatust näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Loona külas on I klassi maastikena määratletud säilinud ajaloolised põllud ja metsaalad, vähemal määral rohumaad ja talukohad. Teiste rahvusparki küladega võrreldes on vähesel määral endised avatud alad ja niidud metsastunud ja võsastunud (joonisel värvimata alad).

Joonis 109. Väljavõtte (põhja- ja lõunaosa eraldi) Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Loona külas. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla nii põllud, rohumaad (suures osas endised karja- või põllumaad), puisniidulaadse alad puude ja põõsastega, mets, taluõued. Rahvusparki piir on punase joonega, külapäär musta joonega.

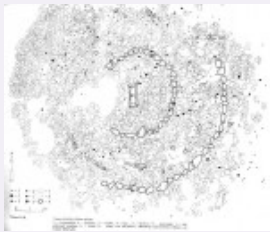
Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

3.10.9. Muinsuskaitsealused objektid

Loona külas asuvad Loona mõisa kompleks, selle lähedal loodes kivikalmed ja kiviaja asulakoht.

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
Ehitismälestised				
20831	Loona mõisa peahoone	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitusetapid: 17. saj algus, 1785. a ja 19. saj I veerand. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
20832	Loona mõisa park	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Rajatud 19. saj lõpus. Seisund rahuldav. Foto 2016.	
20833	Loona mõisa piirdemüürid	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Seisukord rahuldav. Foto 2016.	
20834	Loona mõisa ait 1	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 19. saj I veerandil. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	
20835	Loona mõisa ait 2	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 19. saj I veerandil. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	
20836	Loona mõisa laut	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 18. saj lõpus. Seisund väga hea, restaureeritud. Foto 2016.	
20837	Loona mõisa pargimaja	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 19. saj IV veerandil. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	
20838	Loona mõisa tõllakuur	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 19. saj I veerandil. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
20839	Loona mõisa kaev	Kihelkonna vald, Loona küla, Loona mõis.	Ehitatud 18 saj lõpus või 16. saj lõpus. Seisund hea, restaureeritud. Foto 2016.	
Arheoloogiamälestised				
12307	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Põllu.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	
12306	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Viisu.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	
12305	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Viisu.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	
12303	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Viisu.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
12302	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Kivi.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	
12301	Kivikalme	Kihelkonna vald, Loona küla, Viisu.	Seisund rahuldav. Foto 2009.	
12300	Kiviaja asulakoht	Kihelkonna vald, Loona küla, Viisu	Seisund rahuldav Foto 2016.	

3.10.10. Elanike küsitluse tulemused

Loona külas on püsielanikud mitmes talus. Külas küsitleti 2 inimest.

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.10.11. Väärtuslike külaosade ettepanek

Käesoleva analüüsi tulemusena jõuti järgnevas tabelis antud seisukohale Loona küla väärtuslikkuse osas. Tabelis on esitatud väärtuslikkuse kriteeriumid vastavalt metoodikas väljatoodule (ptk 2.6).

Loona külas on väärtuslik mõisakompleks, mis vajab enda ümber puhverala, kust alates võib lisaks ajalooliste asunikutalukohtade taastamisele rajada ka uusi elukohti olemasolevatest, ajaloolistest ja võimalikest uutest kohtadest vähemalt 100-150 m kaugusele joonisel näidatud alal (ala nr 7, vt Joonis 95) piires. Vahekaugus tuleneb

asunikeaegsele külastruktuurile iseloomulikust mustrist ning vajadusest selle edasiarendamiseks.

Väljaspool nimetatud alasid ei ole piirkonna looduslikkuse säilitamise huvides soovitatav Loona külas rajada uushoonestust mujal kui ajalooliste elukohtade asukohas, soovitatavalt ajaloolistele vundamentidele. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 14. Loona küla väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium		Hinnang
I	Unikaalsus, erakordsus	Loona küla tänane väljanägemine on võrdlemisi hiline – tegemist on pärast 1919. a maareformi rajatud asunikekülaga. Mõis ise on aga vähemalt 16. sajandist. Vilsandi rahvuspargi kontekstis seisneb Loona küla unikaalsus eelkõige kõige paremini säilinud mõisakompleksis koos selle juurde viiva alleega kui ka hästi säilinud maastikulises ilmes. Seetõttu on tegemist kõrgeima väärtuse tasemega.
II	Ehitiste väärtuslikkus	Loona külas on väärtuslikud eelkõige mõisakompleks, mis on ka mälestisena arvel. Taluhoonete seas väärtuslikke ehitisi nii palju ei ole. Mõisahoonete tõttu on tegemist siiski kõrgeima tasemega.
III	Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Loona küla elanikud on sarnaselt teistele küsitletutele mures oma küla säilimise ja järjepidevuse pärast. Kuigi rahvuspargis on tegemist ühe kõige paremini säilinud maastikuga, on püsielanike arv väike ning oht võsastumiseks olemas.
IV	Kultuurmaastike iseloomustus	Kultuurmaastikud on säilinud väga hästi – on kinnikasvamist, kuid põhiosas on alles nii avarad põllud-niidud kui ka ajaloolised metsad. Tegemist on kõrgeima tasemega.

<i>Kriteerium</i>	<i>Hinnang</i>
V Asustusjälgede säilivus	Tänane Loona küla on teinud läbi arengu mõisamaade laiendamisest talude arvel ning seejärel uuesti talude tagasituleku mõisamaadele. Esimesest talude kihistusest Loona küla piires nähtavaid asustuse jälgi säilinud ei ole (tookordsed Loona küla säilinud talud Sepa ja Vesiko asuvad tänapäeval vastavalt Rootsikülas ja Kiirassaare külas). Mõisaaegne ja asunikuaegne kihistus on aga hästi säilinud, kuigi 14 kunagisest talust on tänapäeval alles vaid viis. Lisaks on Loona külast leitud hulgaliselt kivilakmeid ja ühe kiviaja asulakoha. Tegemist on kõrgeima tasemega.
VI Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Väärtuslikud vaated on väga hästi säilinud – avarad karja- ja põllumaad on piiritletud ajaloolise metsaga, säilinud on teekoridore ja asunikutalusid. Vaadet häirivaid uusehitisi ei ole. Tegemist on kõrgeima tasemega.